

A kéziratot elsőként komolyan felhasználó történész is jezsuita volt: Hevenes Gábor (1656–1713). A hivatalos aktákon túl volt tehát – ha szabad azt mondani, „háttérzajként” létezően – egy olyan jezsuita historiográfia is, amely az önállóan létező, nem pusztán a Birodalom részeként keresztény, katolikus Magyarországot mutatta fel, s amely történetírásból a nem katolikus historikusok is sokat tanultak. A gon-

dolatot, hogy a két dolog (a hivatalos akták és a megjelent történeti munkák) nem véletlenül hat azonos irányba, talán alátámasztja Cseles Márton személye, életútja is. Ugyanis ő volt Rákóczi Ferenc küldönce Bécsben, s ő volt az, aki az önálló magyar jezsuita provincia megeremtését szorgalmazta; ily módon a jezsuiták elkerülhették volna a száműzetést.

Monok István

DÖMÖTÖR ÁKOS: A MAGYAR PROTESTÁNS EXEMPLUMOK KATALÓGUSA

Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet, 1992. 328 l. (Folklor Archívum 19.)

Dömötör Ákos nagy és jelentős feladatra vállalkozott, amikor megkísérelte összegyűjteni és rendszerbe foglalni a magyar nyelvű protestáns prédikációk exemplumait. Katalógusát régóta várni lehetett, mivel a mintegy tíz éve folyamatosan publikált téma- és motívumtörténeti tanulmányai, egy-egy szerző exemplumanyagát bemutató elemzései sejteni engedték egy ilyen vállalkozás párhuzamos munkálatait. A kötetet Kriza Ildikó szerkesztette, Nagy Ilona lektorálta, a német nyelvű szövegeket Hans-Jörg Uther (Göttingen) gondozta. Megjelenését a „Kulturális és történelmi emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása” kutatási program tette lehetővé.

A katalógus 450 típust tartalmaz. A típusok egy részénél további változatokat is felsorol, így összesen mintegy 2100 szöveg rendszerezését nyújtja. A típusoknak folyamatos számozást ad 1-től 450-ig, ezen belül hat fő csoportba osztja az anyagot: I. Bibliai exemplumok (1–70), II. Antik mitikus exemplumok (71–134), III. Legendák és mártírelbeszélések (135–164), IV. Mondák és mondaszerű elbeszélések (165–365), V. Fabulák és mesék mint exemp-

lumok (366–438), VI. Állattörténetek (439–450). A legnagyobb tételszámú, IV. csoporton belül további öt alcsoportot különít el: (A) Ókori történeti mondananyagok, (B) Ördögbeszélések, (C) Keresztyén mondák, (D) Profán történeti mondák, (E) Hiedelemmondák. A csoportokon belüli sorrendet az exemplumcímek első szavának betűrendje adja. A kötet végén található a feldolgozott források, a szakirodalom, az elbeszélés- és proverbiumgyűjtemények bibliográfiája, a katalógus típusszámainak és Thompson *Motif Index*ének konkordanciája, valamint a típuscímekből alkotott név- és tárgymutató. A katalógust a bevezető tanulmány, a típuscímek és tartalmi összefoglalások német fordítása egészíti ki.

A gyakran Aarne–Thompson típuszámmal vagy a *Motif Index* motívummegjelölésével kiegészített címek után a katalógus röviden összefoglalja az exemplum tartalmát, időrendben hozza a változatok leelőhelyeit, áttekinti a szöveghagyományozódást és szakirodalmi hivatkozásokat ad. Utal a téma kapcsolatára a szóláshagyománnyal, s többször megemlíti legújabb kori képi forrásait, viccbeli előfordulását. A kata-

lógus egyik érdeme a hazai és nemzetközi szöveghagyományozódás, az irodalmivá válás és a folklorizáció folyamatainak áttekintése típusmonográfia-vázlatok keretében. A típusinterpretációk történeti összefüggésbe illesztik a prédikációk exemplumanyagát, s áttekintik a téma hazai és nemzetközi előfordulásait, kapcsolatait a különböző irodalmi, félirodalmi és folklór műfajokkal. A szakirodalom mellett feldolgozza a helytörténeti irodalom és a napisajtó adatait, utal a ponyvai közvetítésre, valamint a téma előfordulására a katolikus és protestáns iskoladramában. A mesei, mondai párhuzamokon kívül feltüntetni a téma kapcsolatát az anekdotával és a hiedelmekkel. A típusok után közölt irodalmi hivatkozásokban a kötet végén álló bibliográfiákban nem szereplő, speciális irodalom is található.

A nagyszámú szöveg feldolgozása önként kínálja az exemplumanyag sajátosságainak mennyiségi megragadását. A közölt adatokból következtetéseket lehet levonni az elterjedés, a nemzetközi és felekezeti kapcsolatok, az időbeli rétegződés és a folklórbeli továbbélés kérdéseire. Egészen biztos azonban, hogy ezek az arányok és a belőlük levonható következtetések a további kutatás nyomán jelentősen változni fognak. A feldolgozott szerzők között a XVI–XVII. századi protestáns prédikációirodalomnak csaknem minden jeles, az irodalomtörténet által számon tartott képviselője megtalálható, ami kellően indokolja az irodalomtörténeti szempontok érvényesítését. Anélkül, hogy a katalógus folklorisztikai jelentőségét kétségbe vonnám, a továbbiakban néhány kritikai észrevételt teszek. Ezek részben az egész koncepcióra, részben a megvalósítás részleteire vonatkoznak, s elsősorban irodalomtörténeti, kvalita-

tív, filológiai szempontokra hívják fel a figyelmet.

A bevezető tanulmány az exemplumot „sok műfajt egyesítő narratív kategória”-ként határozza meg. Ez a meghatározás csak részben felel meg az utóbbi évtizedben kidolgozott és nemzetközileg elfogadottá vált exemplumdefiníciónak, mivel a nem narratív exemplumot kizárja a számításba jöhető szövegek köréből. Ez a lépés részben érthető ugyan a katalógus elsődleges folklorisztikai célkitűzéséből, de a hagyományos folklorisztikai elbeszéléskategóriák és értelmezés alkalmazása a történeti szöveganyagban a korabeli exemplumfelfogásnak csak részben megfelelő szelekciót eredményez. S maga a katalógus is csak részben elégti ki a bevezetőben adott definíciót, amikor olyan szövegeket is tartalmaz, amelyek nem felelnek meg a narrativitás kritériumainak. Tekintettel arra, hogy az elbeszélés elméletéről folytatott irodalomtudományi és folklorisztikai viták ma sem lezártak, s hogy a feldolgozott gyűjtemények számos olyan exemplumot és exemplumgyanús szöveget tartalmaznak, amelyek nem felelnek meg sem az irodalomtudomány példa, történet, história stb. fogalmának, sem a hagyományos exemplumdefiníciónak, a munka megkezdése előtt szükség lett volna az elbeszélés, história, narratív szerkezet fogalmak fontosabb körülhatárolására és a meghatározás következetes érvényesítésére az anyaggyűjtésben.

A második megjegyzés a feldolgozott források körét érinti. Ez azért fontos, mert a használó pontosan szeretné tudni, mit kereshet az összeállításban és mit nem. A bevezető és a forrásjegyzék címe a protestáns prédikációgyűjtemények exemplumainak feldolgozását ígéri. Ezzel szemben a forrásjegyzék

zék több olyan tételt tartalmaz, amely nem sorolható ebbe a fogalomkörbe. Így például található a jegyzékben önállóan megjelent prédikáció, prédikációs kézikönyv (szónoklattan), kateketikai mű, erkölcsfilozófiai értekezés (pl. Szenci Molnár Albert *Discursus*-fordítása), fejedelmi tükör (Prágai András Guevara-fordítása) és jezsuita Seneca-florilegium. Ez egyrészt jelzi, hogy az exemplum a katolikus áhítati irodalomhoz hasonlóan a protestáns prédikációgyűjteményen kívül számos más műfajba, illetőleg kiadványtípusba ágyazottan is előfordul. Másrészt óvatosságra int a katalógus használatában, mert a különféle műfaji kontextusból származó exemplumok keveredése jelentős torzításokhoz vezethet a szövegahagyományozódás bemutatásában.

A harmadik megjegyzés a katalógus beosztására, az anyag csoportosítására vonatkozik. Az exemplumkutatás egyik megoldatlan problémája az anyag rendezése. A klasszikus elbeszélő műfajokat alapul vevő csoportosítások éppúgy célt tévesztettek, mint a szövegek forrás vagy tartalom szerinti beosztása. Nem túl szerencsések azok a megoldások sem, amelyek eleve lemondanak bármiféle rendezésről, a kiválasztott motívumok betűrendjében közlik a típusokat és terjedelmes mutatóval segítik a feltárását. A leghasználhatóbbnak azok a katalógizálási kísérletek látszanak, amelyeket egy szerző exemplumkezelő gyakorlata (célkitűzései, szándéka) alapján, illetve a szövegre jellemző vonások (elbeszélő témák, motívumkörök, hagyományrétegek stb.) kombinációjával hoztak létre, és amelyek terjedelmes szövegpéldát is közölnek. A katalógusban alkalmazott csoportosítás az utóbbi kísérletek egyik változatához, Ernst Heinrich Reher-

mann megoldásához áll a legközelebb, de nem annak egyszerű átvétele. Differenciáltabb annál, s egy kombinált, a történeti, tartalmi és funkcionális szempontok, valamint az anyag heterogenitását együttesen figyelembe vevő beosztást ad. S bár a bevezető csupán az első három csoport elkülönítését magyarázza elfogadható indoklással, az eltérő szempontok együttes alkalmazása következtében részben láthatóvá válnak az exemplumanyag történeti rétegei, hatásmechanizmusai, s a rendszer ráirányítja a figyelmet az exemplumokban tükröződő életfelfogás sajátosságaira, illetőleg a korábbi tipizálási kísérletek hiányosságaira. Hiányzik a szövegek használati összefüggéseinek, értelmező és szövegszervező funkcióinak bemutatása; a típusok meghatározása túlságosan a tartalom alapján történik, az összegzések nem adnak szerkezeti mintát, s az értelmezések is csak kivételesen utalnak a szövegekörnyezetre.

Összegzésként: a katalógus a történeti-összehasonlító folklorisztikának fontos kézikönyve lesz a következő években. A folytatás lehetőségeit jelzi a már elmondottakon kívül a szerzői monográfiák és exemplumkatalógusok, a teljes forrástörténetet feldolgozó típusmonográfiák elkészítése, a további nyomtatott forrástípusok, a kéziratos anyag, a latin és más nemzeti nyelvű források feldolgozása. Külön kérdéskört alkot az exemplumok sajátosságainak, használatának és szerepének vizsgálata a szorosabb értelemben vett irodalmi műfajokban, a protestáns egyházakon belüli és az azoktól elszakadt spirituális áramlatokban. Mindez csak az irodalomtörténet és a folklorisztika szoros együttműködésével lesz megvalósítható.

Tüskés Gábor